## Bijlagen kabinetsreactie Rli advies: "Eerlijk verduurzamen"

### Bijlage 1: Overzicht bestaande monitoringsinstrumenten effecten klimaat- en energie beleid (niet uitputtend)

1. In de jaarlijkse Klimaat- en Energieverkenning van het PBL wordt de voortgang van de reductie van broeikasgasemissies gemonitord, zie ook het Dashboard Klimaatbeleid.
2. De jaarlijkse reflectie van TNO[1] op het Klimaatfonds geeft inzicht in sociaal-economische aspecten van subsidiërend klimaatbeleid. Zo worden bijvoorbeeld effecten op consumptie en inkomen maar ook op leefomgevingskwaliteit inzichtelijk gemaakt.
3. In september 2025 ging het 'Energietransitie Integraal Kostenoverzicht' (EIK) programma[2] van start waarin TNO, CBS, CBP, PBL en RVO gezamenlijk kennis en inzichten ontwikkelen die cruciaal zijn voor beleidskeuzes. Deze meerjarige programmalijn van de Kenniscoalitie Energietransitie (KCET) omvat meerdere werkpakketten die bijdragen aan een beter inzicht in de kosten die gemoeid zijn met de energietransitie, bij wie deze kosten terechtkomen, wat dit betekent voor het huishoudboekje van de overheid, en wat externe baten zijn van deze investeringen wat bijdraagt aan een beter beeld van de sociaal-economische impact.
4. De overheid heeft in 2022 het Landelijk Onderzoeksprogramma Energiearmoede[3] opgericht en de monitor energiearmoede in het leven geroepen. TNO en CBS onderzoeken middels deze instrumenten kwantitatief en kwalitatief de groep huishoudens die moeite heeft om de energierekening te betalen. Een greep uit de onderwerpen die recent door dit programma in kaart zijn gebracht: effecten van woningreparaties en energiehulp, monitoring gemeentelijk energiearmoedebeleid, monitoring van energiekosten en energiearmoede op gemeentelijk en provinciaal niveau (van betrokken provincies en gemeentes).
5. Als vervolg hierop is in januari 2026 het Nationaal Energiearmoede Observatorium (NEO) opgezet door de ministeries EZK, SZW en BZK. NEO richt zich op het monitoren van energiearmoede, het uitzetten van vervolgonderzoek en het verbinden van kennispartners.
6. Het kabinet wijst ook graag op het werk van het Nationaal Klimaat Platform dat signalen over door klimaatbeleid veroorzaakte maatschappelijke uitdagingen gestructureerd vangt, duidt en het kabinet hierover met regelmaat informeert.
7. In het kader van de aanvraag binnen het Social Climate fund van de EU (SCF)[4] heeft het kabinet onderzoek laten uitvoeren naar de effecten van ETS-2 op kwetsbare doelgroepen (huishoudens, micro-ondernemingen en vervoersgebruikers). De uitvoering van het Nederlandse Sociaal Klimaatplan zal worden gemonitord op mijlpalen zoals het aantal (kwetsbare) huishoudens dat geholpen is met adviezen over verduurzaming en maatregelen (kleine tot (middel)grote) en subsidies verleend aan energiehuizen[5].
8. Het CPB onderzoekt onder meer de maatschappelijke impact van verduurzamingsbeleid en verdelingseffecten, bijvoorbeeld over geografische verdeling en verdeling tussen inkomensgroepen. [6] Dit helpt om de maatschappelijke effecten van maatregelen beter te begrijpen en geeft inzicht in de effectiviteit van inkomensbeleid achteraf.
9. De Monitoring luchtkwaliteit | Informatiepunt Leefomgeving en de Monitor Brede Welvaart geven inzicht in duurzaamheidsproblemen zoals hittestress en omgevingsfactoren en milieueffecten zoals stank en vervuiling. Daarnaast helpen de regionale monitoren brede welvaart (regionale) overheden om beleid te maken dat beter aansluit bij hun gebied.
10. De Rli roept op om in "een brede, maatschappelijke dialoog als samenleving in gesprek te komen over de vraag wanneer verduurzamingsbeleid door de meeste mensen als eerlijk wordt gezien." Het kabinet consulteert hiervoor onder meer het jaarlijkse SCP rapport "Klimaat en samenleving" en de publieksmonitor Klimaat en Energie.

[1] Reflectie TNO sociaaleconomische gevolgen voorstellen Klimaatfonds MJP 2026 | Rapport | Rijksoverheid.nl
[2] 24092025_werkprogramma-definitief.pdf
[3] Landelijk onderzoeksprogramma energiearmoede
[4] https://ce.nl/publicaties/effect-ets2-op-kwetsbare-groepen/
[5] Energiehuizen worden met middelen uit het Sociaal Klimaatplan opgestart en gaan advies, hulp en ondersteuning bieden specifiek voor de meest kwetsbare huishoudens via één loket.
[6] De impact van EV-adoptie op vervoerskeuzes | CPB Website

**Bijlage 2: Gedetailleerde appreciatie aanbeveling 1.2.3. Veranker het recht op schone, gezonde en duurzame leefomgeving en 2.1.2. Laagdrempelige toegang tot recht**

*1.2.3. Veranker het recht op schone, gezonde en duurzame leefomgeving*

Het Rli beveelt aan om aan het Verdrag van Aarhus[7] (hierna: het Verdrag) een verplichting toe te voegen voor de overheid om burgers actief te helpen als zij zich willen beroepen op de rechten van het Verdrag. Het kabinet is van mening dat deze verplichting voldoende besloten ligt in zowel de algemene als specifieke bepalingen van het Verdrag. Bepaalde onderdelen van onder andere de Wet open overheid, de Algemene wet bestuursrecht (Awb) en de Omgevingswet geven hier uitvoering aan. Zo is een bestuursorgaan gehouden zorgvuldig te handelen als iemand zich bij haar meldt met een verzoek en kent de Awb een (nieuwe) algemene zorgplicht van bestuursorganen om zorg te dragen voor overheidscommunicatie die past bij de doelgroep (artikel 2:1, eerste lid, Awb). Daarnaast kent de Awb een verplichting voor overheden om een verzoek (onverwijld) door te zenden aan het juiste bestuursorgaan. Doel is dat burgers snel bij de juiste instantie terechtkomen, in plaats van dat stukken worden geretourneerd. Verder is er een regeling (Art. 2:3 lid 2 Awb) voor gevallen waarin de bevoegde instantie onbekend is. Ook bevat de Awb diverse bepalingen waarin is voorgeschreven dat burgers bij de aankondiging van voorgenomen besluiten of de bekendmaking van besluiten worden geïnformeerd over de procedure van rechtsbescherming. Deze verplichtingen betreffen ook milieubesluiten als bedoeld in het Verdrag. Ook kunnen burgers die vragen hebben telefonisch of via verschillende digitale kanalen terecht bij het loket Informatie Rijksoverheid. De website van het Juridisch Loket is bedoeld om burgers te helpen met juridische informatie, stappenplannen en voorbeeldbrieven. In geval van een laag inkomen kunnen burgers via het Juridisch Loket verder worden geholpen. Ter vergemakkelijking van toegang tot de rechter voor milieugroepen kan in bepaalde gevallen een beroep gedaan worden op subsidie voor milieurechtsbijstand.

Wat betreft wettelijke gezondheidsdoelen verwijst het kabinet naar haar recente reactie[8] op het RLI advies 'Op onze gezondheid'. In vervolg op deze reactie buigt de Taskforce Gezond Geweten zich inmiddels over voorstellen om de publieke gezondheid te versterken. Deze zullen worden geagendeerd in het Bestuurlijk Overleg Publieke Gezondheid.

Het kabinet neemt kennis van de aanbeveling om een bindend recht op een schoon, gezond en duurzaam leefmilieu te verankeren, zoals ook het College voor de Rechten van de Mens (CRM) in zijn jaarrapport over 2023 heeft aanbevolen. De kabinetsreactie op dat jaarrapport getiteld "Mensenrechten in Nederland 2023:Realisatie van het recht op een schoon, gezond en duurzaam leefmilieu in Nederland – Deel 1: Juridisch kader", wordt naar verwachting in het tweede kwartaal van 2026 aan de Kamers verzonden. Het kabinet verwijst voor een inhoudelijke reactie op dit deel van de aanbeveling dan ook naar de kabinetsreactie op het CRM-jaarrapport.

Een derde aanbeveling is om het recht van burgers op een duurzame leefomgeving te versterken door juridische instrumenten uit het fysieke domein te bundelen met die uit het sociale domein, zoals dat in Wales is gebeurd met de invoering van de Wellbeing of Future Generations Act.

De genoemde wet (Wales Wellbeing of Future Generations Act 2015) gaat in navolging van het rapport van de Commissie Brundtland uit 1987 over duurzame ontwikkeling als "een ontwikkeling die voorziet in de behoeften van de huidige generatie, zonder daarbij de behoeften van de toekomstige generaties in gevaar te brengen". Duurzame ontwikkeling wordt in de wet uitgewerkt tot kwalitatieve beleidsdoelen voor 'well-being' die lagere overheden in Wales moeten nastreven. Het gaat om zeven doelen: economische welvaart, sociale, economische en ecologische veerkracht, gezondheid, sociaal-economische gelijkheid, sociale cohesie, bevordering van de Welshe cultuur en mondiaal welzijn. De wet bevat geen harde instrumenten als sancties om de verwezenlijking van deze doelen af te dwingen, maar legt plichten op rondom beleidsvorming en motivering en maakt de omgang met de doelen door overheden controleerbaar. Zo stelt de wet een Commissaris voor toekomstige generaties in, die erop toeziet dat lokale overheden aan de slag gaan met duurzame

[7] Verdrag van Aarhus gaat over rechten van burgers op toegang tot informatie, inspraak en rechtsbescherming in milieuaangelegenheden
[8] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2025Z07707&did=2025D17468

ontwikkeling, moeten lokale overheden beleidsdoelen stellen om duurzaam te ontwikkelen en bevat de wet rapportageverplichtingen.

In de Omgevingswet is de begripsdefinitie van de Commissie-Brundtland overgenomen en is dit onderdeel van de maatschappelijke doelen van de Omgevingswet waar het draait om het bereiken van een balans tussen het beschermen en benutten van de fysieke leefomgeving met het oog op een duurzame ontwikkeling, de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu. Ook zijn in de Omgevingswet juridische instrumenten beschikbaar om die doelen te effectueren. De kwalitatieve doelen die in de Wales Wellbeing of Future Generations Act zijn opgenomen, worden in Nederland meestal opgenomen in beleidsdocumenten en niet in een wet in formele zin.

In een aantal instrumenten van de Omgevingswet is er wel een mogelijkheid tot het verbinden van verschillende beleidsterreinen op fysiek en sociaal gebied. Zo kan in de omgevingsvisie naast de integrale benadering van de fysieke leefomgeving ook naar gezondheid en het sociale domein worden gekeken. De verbinding tussen fysiek en sociaal kan onder de Omgevingswet op lokaal niveau verder worden uitgewerkt in omgevingsprogramma's. Participatie is een belangrijke pijler onder de Omgevingswet waardoor de mogelijkheid voor bewoners om invloed uit te oefenen op besluitvorming over hun leefomgeving is versterkt, net zoals dat recent met de Wet versterking participatie op decentraal niveau ook is gebeurd. Een bundeling van juridische instrumenten uit het fysieke domein met het sociale domein of een nieuw juridisch instrument voor alle beleidsterreinen vindt het kabinet dan ook op dit moment onnodig.

*2.1.2 Laagdrempelige toegang tot recht*

Onder de noemer *toegang tot het recht* doet Rli de aanbeveling om bestaande lokale organisaties voor juridische ondersteuning te versterken met onafhankelijke milieurechtadviseurs die beschikken over relevante kennis en ervaring.

Het kabinet herkent de geschetste drempels, in het bijzonder voor mensen met een laag inkomen, beperkte zelfredzaamheid en minder digitale vaardigheden. Het kabinet vindt het essentieel dat burgers, zzp'ers, bedrijven en maatschappelijke organisaties hun (juridische) problemen laagdrempelig, passend en duurzaam kunnen oplossen. Daarom versterken we de toegang tot het recht langs drie pijlers: (1) informatie, (2) advies en ondersteuning, waaronder rechtshulp en rechtsbijstand, en (3) de mogelijkheid om een beslissing te verkrijgen van een neutrale instantie. In dit kader werkt het ministerie van Justitie en Veiligheid, samen met betrokken beroepsgroepen, (lokale) overheden en organisaties in het rechtsbestel, aan de Aanpak versterking toegang tot het recht, waarover de Kamer periodiek wordt geïnformeerd.[9] Het is van belang dat rechtzoekenden tijdig passende ondersteuning kunnen krijgen via bestaande voorzieningen. Binnen de Aanpak versterking toegang tot het recht beziet het kabinet hoe rechtzoekenden beter kunnen worden ondersteund via bestaande voorzieningen.

Het Juridisch Loket is de landelijke en onafhankelijke organisatie voor eerstelijns rechtshulp met een gratis telefoonnummer en 56 locaties in heel Nederland voor particulieren. Het Juridisch Loket biedt mensen met een laag inkomen informatie, advies en ondersteuning bij juridische hulpvragen. Het Juridisch Loket vormt samen met de rechtswinkels en sociaal raadslieden de brede basis voor de laagdrempelige toegang tot het recht. Het Juridisch Loket werkt met generalisten. Dat betekent dat de juristen in principe informatie en advies geven op alle rechtsgebieden. Die generalistische, brede blik aan de voorkant is van groot belang, omdat het Juridisch Loket daarmee ook in staat is om eventuele dwarsverbanden tussen problematiek en levensdomeinen te identificeren en waar nodig daarop te acteren. Indien specialistische kennis of hulp nodig is, wordt contact gezocht of doorverwezen naar gespecialiseerde professionals of organisaties. In het geval er een milieurechtadvocaat nodig is, kan gebruik gemaakt worden van de Stichting Milieurechtsbijstand Nederland. Ook voor juridische vragen kan men hier terecht. Deze Stichting bevordert betaalbare rechtsbijstand op het gebied van natuur, milieu en ruimtelijke ordening aan natuur- en milieugroepen en aan particulieren in Nederland door gespecialiseerde omgevingsrechtadvocaten.[10]

[9] Meest recent: Kamerstukken II, 2025-26, 29.279, nr 1004.
[10] Stichting Milieurechtsbijstand Nederland